

Avveckling av trädgårdsmästeriet

Handelsträdgården på Ensta gård, Vallentuna, när det ännu var full fart, dvs i början av 1960-talet. Hela den odlade marken syns inte i bilden, till vänster fanns mer åker med fri-landsodling, bland annat av blomkål. Det är i början av hösten, det mesta är skördat och bänkfönstren är upptravade inför vintern. Fotofirma okänd.

Under slutet av 1960-talet minskade efter hand Rundqvists handelsträdgård i omfång. Allt tuffare konkurrens och billigare transporter från länder med billig arbetskraft och från företag som klarade av att storleksrationalisera och investera i ny teknik gjorde att priserna på grönsaker blev sådana att det inte fanns ekonomi i att fortsätta. (Se mer om detta i avsnittet "Men vad var det som hände" under Hässelbykapitlet). Dessutom gjorde det hårda slitet och Bechterews sjukdom slut på Johns rygg. Man kan inte driva en handelsträdgård med en rygg som alltmer blir som en fällkniv. Bechterews heter numera ankyloserande spondylit och är en inflammatorisk sjukdom.

Vi var tre söner, men ingen var villig att ta över handelsträdgården - en ganska typisk situation för trädgårdsmästare under 1960-talet och framåt. Två

var ingenjörer och hade alltså helt andra intressen. Den tredje, det är jag som skriver, var nog alltid intresserad av växter och djur, natur och miljö - men att ta över trädgårdsmästeriet? Nej, det såg jag var omöjligt, det innebar ett otroligt slitsamt arbete och det dessutom framför allt under sommarhalvåret då jag vill ägna mig åt så mycket mer än trädgårdsarbete. Men som hobby- eller fritidssysselsättning har jag ägnat mycket tid och intresse för trädgård, inte minst grönsaksodling. Våra föräldrar försökte heller aldrig övertyga oss om att ta över, de såg själva att det blev allt svårare med ekonomin och att arbetet var tungt. De uppmuntrade oss istället att utbilda oss, jag satsade på agronom med inriktning på mark/växt och miljö och har arbetat hela mitt yrkesverksamma liv med miljöfrågor.

En av de sista varmbänkarna

Från 1972 började mark säljas av till byggfirmor. Drivbänksfönstren såldes, men en del togs om hand av Ullgrens som kunde använda dem i flera år till.

Under 1970-talet köptes handelsträdgårdens odlingsmark upp i omgångar av byggfirmor. De byggde villor och radhus. Trädgårdsjorden som tagit flera decennier att göra fantastiskt bördig grävdes bort eller försvann under hus och vägar.

En epok var över!

Området Bredden i Bollstanäs, Upplands Väsby, norr om Stockholm blev motorväg och handelsområde. Marker med bördig trädgårdsjord förstördes där liksom i många andra områden och vi har blivit beroende av import och långa transporter för att vi ska få grönsaker, blommor och frukt. Inte precis en hållbar utveckling!

Den historia jag har berättat om trädgårdsmästare i min släkt är också historien som utspelade sig under två sekel när det gäller de flesta av handelsträdgårdarna i vårt land. Handelsträdgårdar som var inriktade på att producera grönsaker, blommor och frukt till en växande befolkning. Nästan alla dessa trädgårdar har nu försvunnit:

- Vid herrgårdarna i Sörmland och i andra delar av landet har succesivt under 1900-talet i stort sett alla handelsträdgårdar försvunnit.
- I Hässelby strax nordväst om Stockholm fanns som mest ungefär 130 handelsträdgårdar. Den sista upphörde 1997.
- I Tungelsta söder om Stockholm fanns under 1940-talet över 100 handelsträdgårdar. Idag (2022) finns endast fem kvar.
- I Vallentuna norr om Stockholm fanns i mitten på 1900-talet närmare 40 handelsträdgårdar. Idag är alla nedlagda med undantag för Rydells. Ullgrens

handelsträdgård med min släkts femte generation trädgårdsmästare slutade med sina odlingar 2021. - Liknande var utvecklingen i Järfälla, Bollstanäs och andra områden i Stockholmsområdet men även i landet i övrigt.

Några slutsatser man kan dra av forskningsrapporter om svenskproducerad mat jämfört med importerad mat är att det skulle vara bra för den globala miljön om vi i Sverige åt mer inhemskt producerad mat. Det handlar om klimatpåverkan, användning av kemikalier, användning av antibiotika, och användning av mark och vatten. Det gäller inte minst grönsaker. I svensk produktion av frukt och grönt används exempelvis betydligt mindre bekämpningsmedel än i flera av de länder vi importerar från. En annan aspekt är matförsörjning i kristider.

Eftertext och några källor

Varmt tack till vännerna Maria Larsson (agronom och journalist), Monica Antonsson (journalist), Lasse Granestrand (journalist) och min kära fru Lena Blomberg som alla gett synpunkter och förslag under olika skeden i arbetet med boken. Stort tack till förre arbetskamraten, vännen, Johan Wihlke som gjort den fina grafiska utformningen.

För att få ihop det här har jag bland annat haft användning av:

- Egna foton, foton från familj och släkt. Om inte annat anges är foton mina egna, men många andra bilder finns också med och jag är tacksam för den hjälp jag fått från inte minst Hans Blomberg vid Sibbo Hembygdsförening (Finland), Ingalill Tengvall & Roland Karlsson för Stillerydfoton, Kulturparken Småland för foton från Växjö och Teleborg, Västra Vingåkers Hembygdsförening för foton mm från Säfstaholm och Henrik Henrikson (Hesselby.com) för Hässelbyfoton. Varmt tack till mina kusiner som lånat ut fotoalbum så jag kunnat scanna in gamla släktfoton. Stort tack också till fotografen Roffe Andersson som scannat in en del av mina och släktens gamla foton, andra har jag scannat in själv.

- Min bror Björns släktforskning och egen släktforskning (främst genom att leta i Riksarkivets digitaliserade arkiv). Jag har också fått en del hjälp med släktforskning av skolkamraten och journalisten Monica Antonsson, främst när det gäller tiden i Finland.

- Samtal med min bror Björn, faster Margit, kusinerna Jimmy och Sammy Ullgren och Bosse Lundholm. Samtal med Gustaf Trolle-Bonde.

Några referenser finns kortfattat i slutet av varje avsnitt, men här kommer fler och mer utförligt:

- Andersson, Erik George 1980. Planera och odla i din trädgård - med goda råd från de gamla mästarnas tid. Roslagstryck AB, Norrtälje
- Andréasson, Johnny 2019. Runåbergs fröer. Grönsaker, kryddor och blommor för nordiska trädgårdar. Natur & Kultur
- Andréasson Sjögren, Anna, Heimdahl, Jens och Wiking Leino, Matti. 2021. Svensk trädgårdshistoria. Förhistoria och medeltid. KVHAA Handlingar historiska serien 38. Kungl. Vitterhetsakademien och Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
- Bacher, Tønnes & Sørensen, Frode (red.) 1952. Odling av köksväxter på friland och under glas. Egmont H. Petersen Kgl Hof-trykkeri, Köbenhavn. Bearb för svensk upplaga av Värner Svensson. J.L. Törnqvists bokhandel, Landskrona.
- Berg, Svante (red.) 2005. Vallentuna - ung ort i gammal bygd. (Främst avsnittet "Frukt, grönsaker och blommor" av Birgitta Heidmark och Margit Ullgren). Vallentuna hembygdsförening och Vallentuna kulturnämnd. Vallentuna kulturnämnds skriftserie nr 20.
- Björkstén, S R och Stenberg, D (red), 1947. Södermanland i Samlingsverket Sveriges städer och samhällen jämte landsbygd, Del II. Förlagsaktiebolaget Nordisk kultur, Göteborg.
- Blomberg, Eva 2012. Hallonlandet. Trädgårdens odling under 200 år. Sekel bokförlag.
- Blomberg, Hans 2016. Söderkulla gårds historia och framtid. En presentation i ord och bild. Sibbo Hembygdsförening.
- Bollstanäs egnahemsägareförening 100 år 1912 - 2012.

- Börjesson, Agneta. 2015. Sorter av köksväxter. Svenska priskuranter från 1800-talet till 1930. NordGen publication series 2015:01
- Dyhlén-Täckman, Ingrid, 2012. Kungsträdgården - en trädgård under flera sekler. Ingår i Blick: Stockholm Då & Nu; 6. 2012. SSMB_31308_01.
- Eklund, Hilding & Sandh, Jan 2014. Tungelsta Trädgårdsstad – en by växer fram.
- Ekstedt, Olle, 2019. Teleborgs slott och folket där-omkring. Vinga bokförlag, Rottne.
- FAO 2020. State of knowledge of soil biodiversity. Status, challenges and potentialities. Summary for policy makers.
- Flinck, Maria. 1994. Tusen år i trädgården. Från Sörmländska herrgårdar och bakgårdar. Rabén Prisma/Torekällbergets museum. Värnamo 1996.
- Gunnarsson, Elisabeth Svalin 2012. I trädgårds-mästarens spår. Kunskap för en hållbar trädgård. Natur & Kultur, Stockholm.
- Hässelby hembygdsförening 2011. Bland blomsterkungar och växthus. Trädgårdsepoken i Hässelby. Hässelby Hembygdsförenings Skriftserie nr 13.
- Hansson, Marie och Björn 2011. Köksträdgårdens historia. Norstedts.
- Hellstedt, Jane. 1992. Herrgårdar och herrskaps-folk i Södermanland. Rabén & Sjögren.
- Hylltén-Cavallius, Nils. 1966. Gamla Växjö berättar. Smålandspostens boktryckeri.
- Hök, Jonas. 2002. Handelsträdgårdar i Vallentuna förr och nu. Ingår i Vallentuna Förr och Nu, VNF 016. Vallentuna Hembygdsförening.
- Israelsson, Lena. 2008. Klosterträdgårdar. Himmelska platser på jorden. Wahlström & Widstrand
- Jerstedt, Sven. 1975. På statarnas tid. Bonniers. Stockholm.
- Jordbruksverket 2003. Odlingsbeskrivningar för ekologiska grönsaker.
- Jordbruksverket och Statistiska centralbyrån 2018. Jordbruksstatistisk sammanställning 2018.
- Järfälla kommun 1986. Järfällaboken II Band 2. Avsnittet Näringsliv, förf Gustafsson, Lars, Dahlström, Bengt, Carlson, Bertil. Utg Järfälla kommun.
- Landell, Nils-Erik 1997. Trädgårdsmästaren Linné. Carlssons Bokförlag.
- Lange, Ulrich 2000. Experimentalfältet. Kungl. Lantbruksakademiens experiment- och försöks-verksamhet på Norra Djurgården 1816 – 1907. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 23.
- Lange, Ulrich & Ulväng, Göran (red) 2019. Julita gård. Människor och landskap under tusen år. Nordiska museet.
- Larsson, Lars-Olof 2000. Teleborgs slott. Glimtar ur en hundraårig historia. Vidéum, Växjö.
- Laws, Bill 2016. Femtio växter som ändrat histo-riens gång. LIND&CO.
- Leykauf, Wilhelm 1849. Om Säfstaholms träd-gård. En uppsats i Svenska trädgårdsförening-ens årsbok 1849 som Katrineholms stadsbibliotek låtit kopiera upp 1982.
- Lind, Eric & Thulin, J.A. (red) 1939. Svenska trädgårdar. Del 1. Svenska yrkesförlaget AB. Stockholm
- Lind, Gustaf 1941. Stockholmsträdgårdar under gångna tider. Saxon & Lindströms Förlag, Stockholm.
- Lindgren, Erik 1885. Trädgårdsbok. Anvisning till odling av köksväxter, fruktträd, bärbuskar, träd och buskar för parker, blommor på kalljord och i boningsrum m.m. Sigfrid Flodins förlag, Stockholm. (Först utgiven 1861, detta är 6e upplagan)
- Lindskog, Åke 1989. Säfstaholms trädgård. Artikel i Västra Vingåkers Hembygdsförenings årsskrift 1989.
- Länsstyrelsen i Södermanlands län 2004. Historiska växthus i Södermanlands län. En inventering. Rapport 2004:9.
- Länsstyrelsen i Södermanlands län. Riksintressebeskrivningar för Södermanland.

- Vibyholm - Årdala m.m. (D37) Kunskapsunderlag.
- Nordgren, Boel och Olausson, Inger 2023. Trädgårdsmästarinnor. Hundra år av kamp för jämställd trädgårdsutbildning. Bokförlaget Arena.
 - Nygårds, Lena 2007. Om ärter. En etnobotanisk skrift. Programmet för odlad mångfald. Centrum för biologisk mångfald. CBM:s skriftserie 17.
 - Nyström, Sara 2021. Bondbönor med rötterna långt tillbaka i svensk mathållning. Ingår i Hemträdgården nr 5 2021.
 - Olausson, Inger 2014. En blomstrande marknad. Handelsträdgårdar i Sverige 1900 - 1950 med fyra fallstudier i Stockholms län. Doctoral thesis. Swedish University of Agricultural Sciences. Uppsala
 - Petersson, Gunnar 2010. Prästgårdens trädgård. Ett bortglömt kulturarv. Carlssons bokförlag. Stockholm.
 - Riksintressen för kulturmiljövården - Södermanlands län (D). Riksantikvarieämbetet, D-län beslut RAÄ 1996-08-27, dokument uppdaterat 2020-02-14.
 - Schnell, Ivar 1971. Herremansgårdar i Södermanlands län. Gustaf Österbergs tryckeri, Nyköping.
 - Schön, Ebbe (red) 1988. Örnen, Bilan och Stjärnorna. En bok om Vallentuna (textförf A K Hellström och K E Mörk). Vallentuna kulturnämnd.
 - Stadsholmen, 2013. Cedersdals malmgård 2. Stockholms stad, Stadsholmen, Stadsmuseet. SSM_DOK_349. Stockholm 2013.
 - Statistiska centralbyrån, SCB, 2021. När vaccinationerna utrotade smittkopporerna.
 - Steinbach, Nancy, Palm, Viveka, Cederberg, Christel m.fl. 2018. Miljöpåverkan från svensk konsumtion – nya indikatorer för uppföljning. Naturvårdsverket rapport 6842.
 - Sylwan, Peter. 2015. Hotade jordar, artikel i Forskning och Framsteg nr 8 2015.
 - Svensson, Åke. 2012. Växjö. Ett reportage. Vaxjobok, Grafiska punkten Växjö.
 - Söderberg, Bengt G 1968. Slott och herresäten i Sverige. Södermanland. Andra bandet Löfsta- Öster Malma. Allhems förlag, Malmö.
 - Sörmlänning, Per 1910. Till Malmköping! Reseskildring i ord och bild. Tryckt hos Ernst Westerberg, Stockholm. (Per Sörmlänning är pseudonym för Aug. Hofberg)
 - Tengvall, Ingalill och Karlsson, Roland 2011. Stilleryd gård från storgård till storhamn. Karlshamns museums skriftserie nr 11.
 - Tidskriften Forskning & Framsteg (bl a nr 8 - 2019, sid 21) och andra tidningsartiklar, bl a av vetenskapsjournalisten Karin Bojs i DN.
 - Tilstam, Rune 2002. Stockholms skafferier. Årsta Partihallar 1962 – 2002. Stockholms stads monografiserie 62: VIII Stockholmia förlag.
 - Tunón, Håkan (huvudred) 2005. Människan och floran. Entobiologi i Sverige, volym 2. (Framst artiklar av agrarhistorikern Clas Tollin i avsnittet ”Trädgårdar”) Wahlström & Widstrand.
 - Vingåkersboken Del II utgiven av Vingåkers hembygdsförening. Faksimilupplaga Nyköping 1981.
 - Många webbsidor, några av de viktiga har varit Riksarkivet, finska Riksarkivet, Wikipedia, Uppslagsverket Finland, Nationalencyklopedin, Hesselby.com, Föreningen Folk och trädgård i Tungalsta (folkochträdgard.se), nationalstadsparken.se.
 - Tidningsartiklar jag hittat i Kungl. Bibliotekets arkiv och via Historiska Tidningsbiblioteket vid Finska Nationalbiblioteket.
- Och förstås mina egna minnen, min utbildning till agronom, erfarenheter från mitt arbete med miljöfrågor och från egen husbehovsodling av grönsaker.

Den här texten är mina tolkningar av vad jag hört och läst av mina föräldrar, andra släktingar och från diverse andra källor, varav de viktigaste är de jag tagit upp här. Det är ett försök att lyfta fram flera generationers arbete, något som jag tycker att museer och samhällsskildringar är dåliga på. Grönsaksodling och annan trädgårdsodling försvinner i alla stora skeenden i vårt samhälles utveckling och nämns ofta bara i någon bisats när man diskuterar jordbrukets utveckling.

Det har varit svårt att få fram fakta om trädgårdarna vid de flesta av de herresäten där flera av mina förfäder var verksamma - den litteratur som finns och det museerna samlat på sig handlar mest om arkitektur och ställenas historia och ägare.

Mycket av det som var förutsättningar för de trädgårdsmästare jag berättar om förändras i takt med utvecklingen i stort i samhället. Idag är förändringarna snabba i grönsaksodling. Utveckling av olika former av ekologisk odling blir allt viktigare. Det kommer också mer och mer av metoder att odla utan jord och t o m utan solljus. Som exempelvis odlingar i f d skyddsrum under London där man odlar på bäddar av mattor, tillför vatten med växtnäring och har belysning med LED-lampor. (Den tekniken kan man väl se som en utveckling av modern odling i växthus och är även på gång i Sverige). Eller takodling i storstäder som bland annat odlingen på taket av ett stort snabbköp i Quebec i Kanada - där morgonens skörd säljs direkt i butiken. Mycket lovande tycker jag är idéerna att få till kretslopp av den växtnäring som används. Ett bra exempel är "Peckas naturodling" i Härnösand där man kopplar ihop växthus med fiskodling. Samma tanke på att få ihop kretslopp med odling av grönsaker och uppfödning av fisk har pilotprojektet Johanna's stadsodling i Markim i norra Vallentuna. Men det handlar förstås inte bara om att få till bra kretslopp och odling med låga energiinsatser och låg miljöpåverkan. Mat ska smaka gott och vara nyttig – det är svårt att uppnå när man odlar helt

artificiellt! Det blir spännande att se hur sådan och annan teknik kan bidra till en hållbar försörjning med grönsaker i framtiden. Men det är en annan historia.

Min favoritmacka: Grovt surdegsbröd med Bregott, skinka, fransk senap, majonnäs, och massor av nyskördad sallat och rädisor. Till det en god lättölsale från Roslagen. Eller varför inte den enklaste mackan: Knäckebröd (gärna ekologiskt av ärlstyp från Roslagsbröd) med bara majonnäs och massor av sallat.

Från 1930 - 31 års registerkarta över Hasselby (del av). Alla gröna markeringar är handelsträdgårdar. Inringade är farfar Antons ställe med nr 18 (Kallades Glädjen. Blomsterkungsvägen, tidigare Violavägen) och farfars far Johan Eriks ställe nr 29 (Trollbodavägen). Johan Eriks bror Alfred finns också med i förteckningen, för trädgård nr 60 och 61, som dock inte syns på detta utsnitt av kartan. Vid nr 14 (Kungsljusvägen) låg Artur Ullgrens trädgård och vid nr 20 låg Knut Lundholms trädgård. Vid nr 19 låg Nisse och Edit Lundholms första trädgård. (Edit var näst äldst av barnen till Hedda och Anton Rundqvist.

Se avsnitt om trädgårdar i Vallentuna och Bollstanäs längre fram.) Kartan hämtad från "Bland blomsterkungar och växthus – trädgårdsepoken i Hasselby", Hasselby Hembygdsförenings skriftserie nr 13 (2011). Se sidan 38.

Trädgårdsmästarna – bra bänkläge

Från dräng till slottsträdgårdsmästare
till handelsträdgård i Vallentuna

Vi får här följa hur trädgårdsmästare under två sekel har försett oss med grönsaker, frukt och blommor. Hur blev man trädgårdsmästare, vad odlade de och hur? Författaren tar oss med på en trädgårds- och släktresa till Sörmland, Finland, Blekinge, Växjö, tillbaka till Sörmland och Stockholmsområdet. Resan slutar med att hans föräldrar, som fjärde generationen trädgårdsmästare flyttar från Hässelby och startar handelsträdgård i Vallentuna. Hans kusiner blev femte generationen trädgårdsmästare och drev en av de sista handelsträdgårdarna med inriktning på grönsaker i Stockholmsområdet.

Bengt Rundqvist, agronom som arbetat med miljöfrågor hela yrkeslivet, berättar med engagemang och kunskaper och sätter in trädgårdsmästarna i ett historiskt samhällsperspektiv. Trädgårdsmästarnas verksamheter och deras familjers liv under dessa två sekel behöver berättas som delar i det svenska samhällets utveckling.